

AUKLĖJIMO AKCENTŲ KAITA IR JO KONTROVERSIJOS XX A. II PUSĖJE

Vidimantas Raudys

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Auklėjimo svarbą žmonės suvokė jau seniai. Ilgą laiką didžiausias dėmesys buvo skiriamas berniukų mokymui ir auklėjimui, mergaitėms – tik antraeilis ir dažniausia neformalus. Senaisiais laikais berniukai buvo auklėjami kilniais, viduramžiais – bebaimiais riteriais ir pamaldžiais krikščionimis, naujaisiais laikais svarbus tampa patriotinis auklėjimas. XX a. ir ypač jo antrajai pusei būdingas auklėjimo įvairumas ir kontroversijos vietos ar laiko aspektu: tautinis ar nacionalinis auklėjimas, komunistinis auklėjimas – *homo sovieticum* kūrimas, po II pasaulinio karo iš Vakarų pasklidęs anglosaksiškasis pilietinis ugdymas, kaip demokratijos pagrindas. Lietuvoje XX a. auklėjimo akcentai keitėsi.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: auklėjimas, kaita, nacionalinis, tautinis, komunistinis auklėjimas, pilietiškumo ugdymas, demokratija.

Abstract

People understood the meaning and influence of education even in old times. The focal attention for a long time was paid to boys' upbringing and teaching, but secondary and, mostly, non-formal – to girls. In ancient countries boys were taught to be noble, in Middle Ages – courageous knights and devotional Christians, in newest ages national upbringing becomes an important factor. The 20th century and especially its second half were distinguished by upbringing variety: long-drawn-out nationalism or softer, more human form of nationality, buildup of *homo sovieticum* and Anglo-Saxon civil upbringing, liberalism and democracy that spread from Western countries after World War II. In the 20th century Lithuania had to experience upbringing accents and their changes.

KEY WORDS: upbringing, change, national, communist upbringing, civil upbringing, democracy.

Įvadas

Raštas – vienas pagrindinių civilizacijos bruožų ir jos palydovų. Skaitydami tekstus sužinome apie mokymą, lavinimą, auklėjimą šeimose, bendruomenėse, ugdymo institucijose. Pirmąsias mokyklas prie Tigro ir Eufrato, Nilo, Indo, Chuanchės įkūrė ankstyvosios upių civilizacijos IV–II tūkst. pr. Kr. Pirmieji rašytiniai šaltiniai mini žmonių auklėjimą, filosofuota, kaip auklėti kilnų žmogų. Humaniškumu, dorovingumu ir istorine išvalga spindi senovės šumerų molinės lentelės. Vienoje jų – tėvo pamokymai sūnui: „Nestoviniuok aikštėse, neslampinėk gatvėmis. Būki kukliu, pagarbiai sutik savo mokytoją. Besivalkiodamas po aikštes negi pasieksi tikslą? Taigi semkis žinių iš praeities. Lankyki mokyklą – tai išeis tau į naudą. Sūnau mano, pažink praeitį, joje ieškok patirties“ (Šetkus, Pobedinska, 1998, p. 60–62). Egiptiečiai troško savo vaikus matyti raštingus, gerbiamus, siekiančius karjeros, turtingus. Viename papiruse rašoma, kaip tėvas auklėja sūnų: „Nerimauk dėl to, kad išmoktum rašyti, tuomet tu galėsi išvengti bet kokio sunkaus darbo ir pasieksi svarbias pareigas“ (Ten pat, p. 88). Indų auklėjimas glaudžiai siejosi su tikėjimu, kad žmogaus priklausymą

kastai nulemia jo gimimas. Kiekvienas žmogus turįs sąžiningai vykdyti jam patikėtas pareigas, o po mirties siela sulauks malonės (Šetkus, Pobedinska, 1998, p. 93). Prieš 2,5 tūkstančio metų Indijoje paplitęs religinis Budos mokymas kelia tokį auklėjimo tikslą: ugdyti tobulą žmogų, nueinant *kilnųjį aštuonių žingsnių kelią*, kad pasiektų aukščiausią tikslą. Įdomu, kad šis auklėjimas skirtas ne tik vaikams ir jaunuoliams, bet ir suaugusiesiems (Jakavičius, Juška, 1996, p. 64). Senovės kinų šventraštis Šukungu skelbė, kad „nuo pat mažumės ligi senatvės žmogaus mintys turi būti nukreiptos į mokslą“ (Esmaitis, 1930, p. 7).

Viduramžiais Europoje pagrindinis auklėjimo akcentas – riteriško puoselėjimas, glaudžiai susietas su teisės išmanymu, t. y. krikščioniškąja religija. Ugdytas ir šiuo laiko tarpsniu skirtas vyrams, nes tikslas – išauklėti kilnų riterį. Tik naujųjų amžių pabaigoje kai kuriose šalyse pripažintos lygios moterų ir vyrų teisės. Todėl tik XX a. minėdami pagrindinius auklėjimo akcentus turime omenyje daugumą valstybių piliečių, kur auklėjimo tikslai kelti abiem lytims.

Naujaisiais amžiais Europos universitetai galutinai atsiskiria nuo Bažnyčios, o religinį auklėjimą nustelbia XV–XVI a. besikuriančios vieningos nacijos – Anglijos, Prancūzijos, XIX a. – Italijos, Vokietijos, kurios pradeda sureikšminti žmogaus galią (nuo Atgimimo laikų), akcentuoja valstybės galią ir auklėjimą kreipia politine, tautine bei pilietine kryptimis. XVII a. žymus čekų pedagogas J. A. Komenskis „Didžiojoje didaktikoje“ („Didactica magna universale omnes omnia Docendi artificium exhibens“) nurodo, kad didaktika nagrinėja ne tik mokymo, bet ir auklėjimo klausimus. Jo nuomone, svarbiausia žmogaus paskirtis – tarnauti tėvynei ir žmonijai. Todėl daug dėmesio skyrė tėvynės meilės ugdymui (Komenskis, 1975; Jovaiša, Vaitkevičius, 1987; Pupšys, 2002). Naujieji amžiai išskėlė ir daugiau auklėjimo naujovių – tai prigimtine žmogaus laisvė, žmoniškumas, pilietiškumas. Bet šie dalykai sureikšminti tik XX a.

XX a. atsirado nemažai įvairių pedagogikos srovių ir krypčių. Europos valstybėse švietimo būklė, sistema, pedagoginė mintis, auklėjimo akcentai priklausė ir nuo to meto politinės, socialinės situacijos. Šalys ir skyrėsi, ir buvo panašios viena į kitą. Ne išimtis ir Lietuva, kuri 123 metus (1795–1918) vadavosi tai iš Rusijos, tai iš Vokietijos priespaudos, kas padėjo tautiškai susiprasti. Todėl nepriklausomybės metais (1918–1940) Lietuvoje ypač akcentuotas tautinis auklėjimas (Raudys, 1998). 1940–1941; 1945–1990 metų Sovietų Sąjungos okupacija atskyrė Lietuvą nuo demokratinio Vakarų pasaulio ir radikaliai pakeitė auklėjimo sampratą. Tautinio auklėjimo internacionalizuoti Lietuvos piliečiai, susiklosčius palankioms sąlygoms atkūrė nacionalinę valstybę, bet auklėjamasis akcentas nuo tautinio pamažu perkeltas į pilietinį ugdymą (Raudys, 2004).

Problema: edukologai nagrinėja ugdymą, jo raidą, nustato kryptis ir sroves, bet nepakankamai nagrinėja, išskiria auklėjimo raidą ir svarbą įvairių laikų visuomenėse.

Straipsnio objektas – auklėjimo akcentų kaita Lietuvoje XX a. II pusėje.

Tikslas: atskleisti auklėjimo akcentų kaitą, dominavimo priežastingumą Lietuvoje XX a. II pusėje.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, šaltinių analizė, metaanalizė, lyginamoji analizė, stebėjimas.

1. Tautinio auklėjimo sistemos kūrimas

Carinės Rusijos valdymo metais (1795–1915) lietuviai ne kartą mėgino vaduotis iš priespaudos: 1812, 1830–1831, 1863–1864, 1905–1907. Nuolatinė lietuvių kova už savo kalbos, papročių, tradicijų, tikėjimo išsaugojimą ir puoselėjimą, grūdino ir telkė visuomenę. Tai leido atsirasti lietuvių tautai, tik valstietišku pagrindu, nes valstiečiai ir tekalbėjo lietuviškai. Bajorai nepriklausomybę suvokė politiškai (belgų, šveicarų variantas) ir religiniu požiūriu, o kai kurie ir sąjungoje su lenkais, nes ir patys kalbėjo lenkiškai. Spaudos draudimo metais (1864–1904) imta labiau vertinti savo kalbą, papročius, tradicijas, atsirado patriotų tarp dvasininkų, dvarininkų ir išsilavinusių valstiečių, kurie brandino tautinę lietuvių savimonę. Tam padėjo M. Valančiaus kuriamos slaptosios mokyklos, blaivybės sąjūdis, pirmi lietuviški laikraščiai, Katalikų Bažnyčia (vienintelė lietuvių ir lenkų gyvenamosiose vietose Rusijos imperijoje) ir kiti veiksniai. Pasak edukologijos istorijos tyrėjo Vlado Pupšio, XX a. pradžioje susiformavo lietuviškų mokyklų tinklas, sandara, nustatytas mokymo ir lavinimo turinys, spęstos didaktikos problemos (pvz., mokymo ir auklėjimo vienovė) ir kt. (Pupšys, 1995). Tai buvo tautinio atgimimo metai, kurie nulėmė tautinės mokyklos atsiradimą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu (1918–1940) ir nustelbė kitas besikuriančias sroves, kryptis (pvz., konfesinę), kitus siūlomus auklėjimo pokyčius. Tarpukariu ypač akcentuotas tautinis auklėjimas. Tai atitiko valstybinę švietimo politiką, prie kurios kūrimo nemažai prisidėjo ir Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, teoriškai ją pagrindė Stasys Šalkauskis (1933) bei jo mokinys Antanas Maceina (1934). 1936 m. reformoje ir paskelbtame Vidurinių mokyklų įstatyme akcentuota tautinio auklėjimo svarba. Lietuvos okupacijos išvakarėse mokykla savo mokymo turiniu, auklėjimo sistema prilygo senas kultūros ir švietimo tradicijas turinčiai Vakarų Europos mokyklai (Butkuvienė, 2001, p. 143–144). 1996–1997 m. etnologinis tyrimas parodė (apklausti 572 respondentai), kad daugelis respondentų (438) tautinį auklėjimą sieja su doriniu arba religiniu auklėjimu. Jiems tai yra neatsiejami dalykai. Taigi meilė Lietuvai buvo neatsiejama nuo meilės Dievui (Raudys, 2003). Straipsnio autoriaus nuomone, tautinis, religinis auklėjimas (lietuviai vieninteliai katalikai SSRS) padėjo iškeisti sovietizaciją ir susidarius palankioms sąlygoms 1990 m. atkurti Nepriklausomybę.

2. Lietuvos mokyklos sovietizavimas

1940–1941 m. ir pakartotina 1944 07 13–1945 01 29 Lietuvos teritorijos okupacija iš esmės pakeitė politinę, ideologinę ir švietimo būklę. Nuo pat pirmų dienų visas

šalies gyvenimas buvo pertvarkomas pagal Sovietų socialistinių respublikų sąjungos modelį. Mokykla atsidūrė represinių struktūrų, komunistų partijos žinioje, per ją siekta įgyvendinti savo siekius, t. y. padaryti totalitarinio režimo įtvirtinimo įrankiu. Pasak sovietinio laikotarpio tyrėjos Vandos Kašauskienės, vertybių perkainojimas, brutalus svetimybės brukimas, nusistovėjusio gyvenimo būdo griovimas, palietęs valstybės ir visuomenės gyvenimą, imtas vadinti *sovietizacija* (Kašauskienė, 2002, p. 280), o ugdytiniai – *homo sovieticus* (p. 5).

Nuo 1940 m. birželio 15 d. V. Dekanozovas (1898–1953) tiesiogiai vadovavo Lietuvos inkorporacijai į SSRS, buvo paskirtas vyriausybės ypatinguoju įgaliotiniu Lietuvai, rezidavo Kaune (VLE, IV, 2003, p. 577–578). Jis ir pradėjo vykdyti pirmuosius stalininės vyriausybės įsakymus bei direktyvas, kuriose ryškėjo SSRS auklėjamas tikslas, glaudžiai susijęs su 3–4 dešimtmečiais vyravusiu J. Stalino (1879–1953) režimu ir asmens kultu (Jokimaitis, 1999). Pirmosios V. Dekanozovo direktyvos auklėjimo klausimais pasirodė mokytojams skirtame žurnale „Mokykla ir gyvenimas“, kur komunistinis visuomenės auklėjimas grindžiamas dialektiniu materializmu, ateistiniu ir internacionaliniu auklėjimu ([Vedamasis], 1940, p. 249). Pagrindinis auklėjimo tikslas kartotas tūkstančiuose to meto leidinių. Pavyzdžiui, svarbus mokymo ir auklėjimo būdas buvo falsifikuotos istorijos mokymas. Net pradinių klasių SSRS istorijos mokymo metodikose randame tokių auklėjimo akcentų: „Jaunieji moksleiviai mokosi elementarinio TSRS (SSRS – *V. R.*) istorijos kurso. (...) Istorijos mokymasis turėjo didelę reikšmę komunistiniam tų moksleivių auklėjimui“ (Gitis, 1947, p. 3); „Pagrindinis istorijos mokymo tikslas yra išugdyti moksleivių marksistinę-lenininę (suprask, remiasi tik viena materialistinės filosofijos atšaka – dialektiniu arba vėlyvuojū materializmu – *V. R.*) pasaulėžiūrą, pasiekti to, kad besimokantieji pažintų ir suprastų Tėvynės (suprask, jau SSRS, o ne Lietuvos – *V. R.*) praeitį ir dabartį, mylėtų Tėvynę (suprask, okupantus – *V. R.*) ir būtų pasiruošę jai tarnauti (suprask, kolaboruoti arba būti lojaliam – *V. R.*) (p. 6); „Jie (mokiniai – *V. R.*) myli Tėvynę ir neapkenčia jos priešų (suprask, kas galvoja kitaip, renkasi pabėgimą, tylėjimą arba tremtį, mirtį – *V. R.*) (p. 3); „Pradinėje, kaip ir vidurinėje, mokykloje svarbus yra istorijos dėstymas. Pagrindinis jo uždavinys – vaikų auklėjimas komunizmo dvasia“ (Капуов, 1956, c. 9). Moksliniuose leidiniuose, skirtuose auklėti būsimus pedagogus, randame panašių minčių, tik jos plačiau išdėstytos: „Tarybinė pedagogikos istorija iš marksistinių-lenininių pozicijų nagrinėja auklėjimo, mokyklos ir pedagoginių teorijų vystymąsi įvairiais istoriniais laikotarpiais – nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Remdamasi dialektinio materializmo principais, ji atskleidžia klasinę auklėjimo teorijos ir praktikos esmę bei ribotumą klasinėje visuomenėje, kovą šitoje srityje tarp materializmo ir idealizmo, tarp pažangiųjų pedagoginių teorijų, parodo istorinius auklėjimo teorijos ir praktikos vystymosi dėsningumus“ (Konstantinovas ir kt., 1960, p. 3).

Pirmasis sovietinis laikotarpis dažnai įvardijamas kaip *stalininis*. Pateiksime porą stalinizmo apibrėžimų: „Stalinizmas – kairiojo totalitarinio valdžios režimo atmaina,

kraštutinė rusiškojo bolševizmo forma, susiformavusi ir įsitvirtinusi TSRS trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir klasikinėmis savo formomis reiškėsi iki šeštojo dešimtmečio vidurio. 5–6 deš. stalinizmas veikė kairiuosius režimus Rytų Europoje ir kai kuriose Azijos šalyse. Terminas kilęs iš J. Džiugašvilio slapyvardžio“ (Pabiržis, 1991, p. 47); „Stalinizmas – politinė sistema, pagrįsta teroru ir vienvaldiškumu, egzistavusi Sovietų Sąjungoje iki J. Stalino mirties“ (Gudonavičienė, 2003, p. 301). Nors 1956 m. SSKP XX suvažiavimas, vadovaujamas Nikitos Chruščiovo, ir pasmerkė J. Stalino kultą (Kriščiūnas, 2003, p. 377), bet atsisakyta tik kraštutinių jo formų politinėje ir dvasinėje srityse: visuotinio teroro ir fanatiško vado garbinimo. Pati esmė liko nepakitusi, bet stalinizmo nuosaikumas įgavo naujų neigiamų apraiškų: šešėlinė ekonomika, korupcija, nihilizmas ir dviveidiškumas (Pabiržis, 1991, p. 47–48).

Tai rodo, kad komunizmo idealų ir idealaus, naujo sovietinio žmogaus (*homo sovieticus*) ugdymas, esant tik menkiems pokyčiams, vyko visą Lietuvos okupacinį laikotarpį. Sovietmečiu pagrindinis auklėjamasis akcentas buvo *auklėjimas komunizmo dvasia*. Tai reiškė:

- Ideologija grindžiama materializmo srovės atšaka – vėlyvuuju, arba dialektiniu, materializmu, neigiant ir kritikuojuant kitas sroves (Ernst von Aster, 1995).
- Akcentuojamas visuomeninis auklėjimas, nes komunizmo laikotarpiu viskas bus bendra, o tarp kolektyvo narių nebus jokių socialinių skirtumų (dažnai idealizuojama pirmąją santvarka).
- Akcentuojamas internacionalinis auklėjimas, kuris turėjo būti grindžiamas tautų bendravimu ir bendradarbiavimu, bet tai buvo tik paviršutiniški, parodomieji veiksmai, iš tikrųjų vyko tautų naikinimas, kiršinimas, rusinimas ir stengimasis okupuoti kitas tautas. Tautoms tramdyti taikyta *buržuazinio nacionalizmo* etiketė, ją gavusysis galėjo būti kankinamas, tremiamas, nužudomas. Nacionalinėje politikoje stalinizmas atmetė tautų apsisprendimo teisę, o į SSRS sudėtį patekusios tautos gaudavo siaurą, reglamentuotą administracinę-kultūrinę autonomiją. Lietuvių tauta nepriklausomybės metais tautiškai ir dorai krikščioniškai išauklėtų žmonių dėka išsaugojo laisvės troškimą ir perdavė jį kitoms kartoms.
- Akcentuojamas ateistinis auklėjimas, grįstas Dievo neigimu. Katalikų Bažnyčia buvo varžoma, kritikuojuama, bet sovietų valdžia visiškai uždrausti religinės veiklos nesiryžo, nes baiminosi masinių protestų. Pasak profesoriaus L. Jovaišos, „tik totalitarinis komunizmas valstybinėmis, visuomeninių, politinių organizacijų ir mokyklos priemonėmis prievarta vykdė ateistinį auklėjimą. Jis išugdė ne vieną bedievių, indiferentų ar laisvamanių kartą, tuo žalodamas tradicinę Lietuvos žmonių sąmonę. Nusilpo atskirų religijų įtaka gyventojų dvasinei saviraiškai, bet oficialioji ateistinė doktrina dėl savo primityvumo ir vulgarumo netapo pasaulėžiūrinės mąstysenos kelrode žvaigžde“ (Jovaiša, 2001, p. 127). Ateizmo žala yra akivaizdi, bet piliečių dvasiniai įsitikinimai, ugdyti tarpukario Lietuvos ugdytojų, be abejo, buvo pranašesni:

Lietuvos sąjūdis, atkurta nepriklausomybė ir 79% išpažįstančiųjų katalikų tikėjimą, 4,1% – stačiatikių, 0,8% – sentikių, 0,6% – evangelikų liuteronų, 0,7% – kitus tikėjimus (iš viso – 85,2%); 8,3% netikinčiųjų ir 9,5% nenurodė ar negalėjo atsakyti (iš viso – 14,8%) (Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą, 2002, p. 27). Jei 14,8% ir neatrodo įspūdingai, skaičių išraiška veikia kitaip: tai net 517 534 iš 3 483 972 gyventojų (p. 200–201).

3. Kontroversiška *tautos* samprata ir anglosaksiškasis pilietiškumas

XX a. viduryje SSRS sparčiai kuria komunizmą ir *homo sovieticus*, Vakarų šalyse tautinį ar nacionalinį (*nacionalinis auklėjimas* – dažniau Vakaruose vartojamas terminas – *V. R.*) auklėjimą pamažu keičia demokratinės auklėjimo vertybės: liberalizmas, atvirumas ir pilietiškumo ugdymas.

Nevienareikšmis sąvokos *tauta* interpretavimas kelia problemų. Anglų kalbos žodis *national* – tai ne tik „tauta“. Anot nacionalizmo teoretikų, yra mažiausiai dvi *tautos* interpretacijos:

- Prancūzų ir anglosaksų: tauta – tai visi valstybės piliečiai, akcentuojantys glaudų valstybės ir tautos ryšį, kuris apima teisėtvarką, teisių ir pareigų kategorijas, pilietiškumą;
- vokiškasis romantizmas: tauta etniniu požiūriu yra vienalytė, aiškiai suvokianti, kas ji nėra, turinti bendruomenės istoriją ir puoselėjanti savo kultūrą. Tauta apibrėžiama ne teisiniu ir politiniu priklausomumu pilietinei bendruomenei, ji suvokiama kaip siekianti išsivaduoti iš kitų kultūrinės, politinės įtakos ar priespaudos, pvz.: vokiečiai, italai – iš Napoleono; lenkai, lietuviai, latviai, estai – iš Rusijos (Bielskis, 1999; Raudys, 2000).

XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje susidarė palankios sąlygos vokiškojo romantizmo sampratai, kuri paplito tik nepriklausomybės (1918–1940) metais. XX a. 5–9 dešimtmečiais ji padėjo ištvirti okupaciją ir pakartoti valstybingumo atkūrimą, kaip ir kaimyninėse šalyse Latvijoje bei Estijoje. Nenuostabu, kad iš karto grįžome prie prieškarinių puoselėtų vertybių. Po Antrojo pasaulinio karo įvyko Niurnbergo procesas, buvo pasmerktas fašizmas ir jį lydėjęs nacionalizmas, bet komunizmo ir jo komunistinės ideologijos Vakarų šalys nepasmerkė. O juk fašistinis nacionalizmas (vokiškoji ar itališkoji forma) ir komunistinis internacionalizmas (rusiškoji ar kiniškoji forma) yra panašūs (Stankeras, 1991, p. 43–46). Lietuvos konstitucija (1992 m. priimta referendumu) ir kiti įstatymai draudžia tiek fašistines, tiek komunistines partijas bei jų ideologijos propagavimą (LR Konstitucija, 1992), ko dar nėra Vakarų šalių įstatymuose.

Pasmerkus fašizmą ir nacionalizmą, po II pasaulinio karo Vakarų Europą veikė anglosaksiškasis (karą laimėjusios JAV, Didžiosios Britanijos) valstybingumas, demokratija ir pilietiškumas. Todėl čia ėmė populiarėti pilietinės visuomenės samprata, o pilietinis ugdymas daugelyje ugdymo institucijų įtrauktas į mokymo

programas (Bielskis, 1999; Raudys, 2000), taigi pilietiškumas, kaip demokratinė vertybė, auklėjimo procese vis dažniau akcentuojamas.

4. Pertvarka (rus. *perestroika*) – Sąjūdis – Nepriklausomybė

Vis dėlto J. Stalino sukurtos valdymo struktūros ir komunistinis auklėjimas išliko iki pat M. Gorbačiovo (g. 1931 m.) atėjimo į valdžią 1985 m. Devintąjį dešimtmetį SSRS padėtis (tiek tarptautinės, tiek ir vidaus politikos požiūriu) buvo prasta: tarptautinis atskirtumas dėl Afganistano okupacijos, lėta ekonomikos raida dėl visuomenės apatijos, cinizmo, girtavimo ir piliečių netikėjimo komunizmo idėja. M. Gorbačiovas pradėjo SSRS reformuoti, o jo politika imta vadinti pertvarka, arba tiesiog *perestroika*. Šiomis laisvėmis pasinaudojo ir lietuviai: 1988 06 03 sukurtas Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS) M. Gorbačiovo *perestroikai* remti, bet tautinės savimonės nepraradę lietuviai siekė aukštesnių tikslų – atkurti Lietuvos Nepriklausomybę. Į Sąjūdžio veiklą aktyviai įsitraukė mokytojai, kurie siekė ne tik nepriklausomybės, bet ir norėjo pertvarkyti švietimo sistemą, todėl jų reformos pažengė toliau nei medikų ar žemdirbių. Netrukus Lietuvoje susikūrė LPS Pedagogų sąjūdžio tarybos iniciatyvinės grupės. Jų siekis buvo aiškus: sukurti tautinę mokyklą (Tautinės mokyklos rūpesčiai, 1989). Pagrindinis auklėjimo akcentas tuo metu niekam nekėlė abejonės – tautiškumas. Taip tęsėsi iki 10 dešimtmečio vidurio, kol švietimo, visuomenės veikėjai ir naujieji valdininkai nesusipažino su Vakarų Europos švietimu, jo sistema, ugdymo turiniu, Europos Sąjungos švietimo politikos strategija. Šiuo pereinamuoju laikotarpiu ypač išryškėjo kontroversiniai vertinimai auklėjimo srityje, nes dalis visuomenės nespėjo išgyventi seno, kiti nepriėmė naujo, dar kiti prisiminė seniai primirštus auklėjimo akcentus (tautinis auklėjimas, tautinė mokykla), dar didesnė dalis – norėjo, bet nežinojo ko siekti.

5. Pilietinis ir tautinis ugdymas

XX a. II pusėje Vakarų Europai būdingas kitas moderniojo nacionalizmo supratimas (ne vokiškojo romantizmo), pagrįstas idėja, kad šiuolaikiniame pasaulyje puoselėti savo tapatumą galima tik atvirai diskutuojant. Liberaliosios demokratijos nuostata dažnai apibendrinama kaip *atviros visuomenės* idėja, kuriai būdingas judėjimas, spaudos laisvė, pagrindinių valdžios funkcijų atvirumas visuomenei ir laisvas keitimasis idėjomis. Todėl Vakaruose suvokta, kad išsaugoti nacionalinį tapatumą ir kultūrą galima tik apribojus savo pačių neribotą savivaldą ir atsiveriant tautų bendravimui (Raudys, 2000). Tuo pagrindu sukurta Europos Sąjunga, kurios iniciatorė buvo Prancūzija. ES dokumentai akcentuoja europietiškojį pilietiškumą, bet nė vienas jos įstatymas nepažeidžia narių tautinio tapatumo, nacionalinės kultūros, kalbos, švietimo, atvirakščiai – saugo ir gerbia valstybių narių tautų teises, laisves ir interesus (Treaty on European Union, 1992).

Tai Lietuva suvokė XX a. 10 dešimtmečio viduryje, kai susipažino su Vakarų šalių patirtimi ir demokratiniu visuomenės ugdymu. Valstybės strateginiuose planuose atsirado siekis tapti Europos Sąjungos ir NATO narėmis, todėl reikėjo derinti ir ugdymo planus. Tautinis auklėjimas užleido vietą pilietiniam ugdymui, vis dėlto jie yra glaudžiai susiję. Tautinis auklėjimas sudaro pagrindą pilietiniam ugdymui, kuris suvokiamas taip: „Esu susipratęs lenkas (ar rusas, ar gudas, ar žydas ir t. t.), bet esu Lietuvos patriotas“. Kai kurie edukologai šį santykį traktuoja kaip lygiavertį.

Mokykla – tai lyg maža valstybė, kurioje yra ir seimas, ir vyriausybė, ir įstatymai. Čia mokiniai ir studentai privalo vykdyti savo pareigas, gali puoselėti teises ir laisves. Pedagogų tikslas – padėti moksleiviams, studentams pasirengti gyventi pilietinėje visuomenėje, siekti, kad jie susiformuotų svarbiausias demokratinio gyvenimo nuostatas. Tam tikslui pasiekti kai kurios aukštosios mokyklos studijų programose įveda „Pilietiškumo ugdymo“ kursą, o bendrojo lavinimo mokyklos – „Pilietinės visuomenės pagrindų“ pamokas VIII ir X klasėse (Pilietinis ugdymas mokykloje, 1998). Porą metų šis dalykas buvo pradedamas dėstyti septintoje klasėje vietoj kelių istorijos pamokų. I–IV klasėse jis integruotas į kursą „Aš ir pasaulis“, V, VI, XII, IX klasėse – į dorinį ugdymą ir istoriją, o XI, XII – į įvairius dalykus: istoriją, politologiją, geografiją, ekonomiką, filosofiją, teisę, meno ir kultūros istoriją ir kt. (Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos, 1997, p. 255).

Lietuvos mokykla, laikydamasi Pilietinės visuomenės krypties, siekia ugdyti sąmoningus, savo pareigas ir teises suprantančius, gebančius konstruktyviai dalyvauti visuomenės bei valstybės gyvenime ir jį tobulinti piliečius, patriotas. Tam būtini: tvirti doriniai pagrindai; pagrindinių demokratinės visuomenės ir valstybės vertybių (laisvės, lygybės, solidarumo (brolybės), pagarbos žmogaus orumui ir tolerancija) puoselėjimas; lojalumas demokratinėi valstybei ir tautai; Lietuvos tautos ir pasaulio istorinės raidos, politikos krypčių bei institucijų, visuomeninio, ūkinio bei kultūrinio gyvenimo būklės ir pagrindinių raidos tendencijų suvokimas; išlavinti visuomeninio bendradarbiavimo gebėjimai ir įgūdžiai. Siekiama, kad pilietis gebėtų laisvai, sąmoningai vertinti, spręsti ir apsispręsti pliuralistinėje, nuolatos kintančioje visuomenėje (Ten pat, p. 253).

Tarptautinių santykių intensyvumas lemia tai, kad tradiciškai su tautiškumu ir tautine valstybe sietas savęs teigimas ir uždarumas, būdingi tarpukario Europai, yra nebeįmanomi. Taigi tautiškumas ir tapatumas atrandami atvirumo kitam dėka. Tai yra atviro ir modernaus nacionalizmo pagrindas (Bielskis, 1999). Į tai nukreipta Lietuvos švietimo reforma, ugdytojų kuriamos ir puoselėjamos modernios mokyklos vizijos, kur išsilavinęs žmogus aiškiau suvokia tautos misiją, jos idealą. Todėl XX a. 10 dešimtmečio viduryje auklėjamasis akcentas Lietuvoje perkeliamas į pilietinį ugdymą.

Apibendrinus XX a. pagrindinių auklėjimo akcentų pokyčius Europoje ir Lietuvoje, juos galima palyginti laiko ir vietos požiūriu (žr. lentelę). Lietuvos žmonės auklėjimo kontroversijų kontekste patyrė kur kas daugiau nei Vakarų šalių piliečiai.

Auklėjimo akcentų kaita XX a. Vakarų Europoje ir Lietuvoje

	XX a. I pusė	XX a. 5–9 deš.	XX a. 9–10 deš. vid.	XX a. 10 deš. pab.
Vakarų Europa	Tautinis ar nacionalinis auklėjimas	Pilietinis ugdymas		
Lietuva	Tautinis auklėjimas	Komunistinis auklėjimas	Tautinis auklėjimas	Pilietinis ugdymas

Pilietiškumo ugdymo samprata gali kisti vis labiau integruojantis visuomenėms, tautoms, spartėjant globalizacijai. Didėjant komercializmo ir etikos konfrontacijai, gali keistis XX a. II pusėje susiformavęs valstybių politinis ir teisinis pilietybės suvokimas, bet tai jau XXI a. problema ir diskusijų objektas.

Išvados

1. Tarpukario Lietuvoje, kaip ir daugelyje Vakarų Europos valstybių, dominavo tautinis ar nacionalinis auklėjimas. Atkurtoje Nepriklausomoje Lietuvoje susidarė sąlygos lietuvių tautai išaugti į lietuvių naciją.
2. SSRS okupacija brutaliai primetė komunistinį auklėjimą ir *homo sovieticus* ugdymą. Taikydama gana primityvius būdus (fizinis smurtas, tolerancijos, kitos nuomonės nebuvimas) ir auklėdama komunistine dvasia (kolektyvinis, internacionalinis, ateistinis auklėjimas, paremtas tik dialektiniu materializmu) kelrode žvaigžde netapo nei pasaulio bendruomenei, nei savo piliečiams. Piliečių netikėjimas komunistiniu auklėjimu paskatino sovietų imperijos žlugimą.
3. Tautinis, dorinis auklėjimas ir tvirtos Katalikų Bažnyčios pozicijos padėjo Lietuvos žmonėms sovietmečiu išgyventi ir kilus tautiniam sąjūdžiui atkurti nepriklausomybę. Todėl ir tautinės mokyklos idėja gyvavo tol, kol suvokta, kad norint kartu gyventi Europos bendruomenėje (pvz., ES) reikia šiek tiek apriboti savo suverenitetą. XX a. II pusės laikotarpiu priimtinausias pilietinis visuomenės ugdymas, nes tik aktyvūs piliečiai gali įgyvendinti demokratinės valstybės siekius.

Gauta 2005 08 01

Pasirašyta spaudai 2006 12 05

Spausdinti rekomendavo: doc. dr. R. Kontautienė,
doc. dr. L. Žukauskienė

Literatūra

- Bielskis, A. (1999). Europos Sąjunga ir nacionalinė valstybė. *Klaipėda*, sausio 14, p. 25.
- Butkuvienė, A. (2001). *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas: Technologija.
- Ernst von Aster. (1995). *Filosofijos istorija*. Vilnius: Alma littera.
- Estaitis. (1930). *Pedagogijos istorija*. Kaunas.
- Gitis I. (1947). *Pradinio istorijos mokymo metodika*. Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla¹.
- Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybą*. (2002). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Iliustruotas enciklopedinis žinynas*. (2003). Sudarė D. Gudonavičienė ir kt. Kaunas: UAB Jotema.
- Jakavičius, V., Juška, A. (1996). *Mokyklos pedagogika*. Kaunas: Šviesa.
- Jokimaitis, R. (1999). *Naujausiųjų laikų istorija*. Vilnius: Kronta.
- Jovaiša, L., Vaitkevičius, J. (1987). *Pedagogikos pagrindai*. Kaunas: Šviesa.
- Jovaiša, L. (2001). *Ugdymo mokslas ir praktika*. Vilnius: I Agora.
- Kašauskienė, V. (2002). *Lietuvos mokyklos sovietizacija ir priešinimasis jai 1940–1964 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Komenskis, J. A. (1975). *Raštai*. Vilnius.
- Konstantinovas, N., Medynskis, E., Šabajeva, M. (1960). *Pedagogikos istorija*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos*. (1997). Vilnius: Leidybos centras.
- Maceina, A. (1934). *Tautinis auklėjimas*. Kaunas.
- [Vedamasis] (1940). *Mokykla ir gyvenimas 9*.
- Pabiržis, R. (1991). *50:10. Pasaulis 8(1358)*. Vilnius: Spauda.
- Pilietinis ugdymas mokykloje*. (1998). AB OVO.
- Pupšys, V. (1995). *Lietuvos mokykla: atgimimo metai (1905–1918)*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Pupšys, V. (2002). *J. A. Komenskis ir Lietuva*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Raudys, V. (1998). *Tautinis ugdymas Lietuvos pradžios mokykloje 1918–1940 metais*. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Raudys, V. (2000). Tautinis ugdymas besivienijančioje Europoje. *Pradinė mokykla: kaita ir problemos*. Mokslo darbų rinkinys. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Raudys, V. (2003). Tautinis ir religinis auklėjimas tarpukario Lietuvos mokykloje. *Tiltai*. Priedas, nr. 15: *Tikėjimas ir kultūra*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Raudys, V. (2004). Dešimtokų požiūris į Pilietinės visuomenės pagrindų mokymą Lietuvos mokykloje. *Tiltai*. Priedas, nr. 18: *Edukologija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Stankeras, P. (1991). Bolševizmas ir fašizmas: struktūrų giminytė. *Pasaulis 8(1380)*. Vilnius: Spauda.
- Šalkauskis, S. (1933). *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Kaunas.
- Šetkus, B., Pobedinska, L. (1998). *Senovės istorija*. Vilnius: Kronta.
- Tautinės mokyklos rūpesčiai. (1989). *LPS Klaipėdos miesto Pedagogų konferencijos medžiaga*. Klaipėda: Rytas.
- Treaty on European Union*. (1992). Luxemburg.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (2003). T. 4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Карцов, В. Г. (1956). *Методика преподавания истории в начальной школе*. Москва.

¹ Pirmasis rusiškas leidimas mokytojos ir metodininkės išleistas Leningrade 1940 m. (V. R.).

CHANGING BASIC UPBRINGING AND CONFRONTATION IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Vidimantas Raudys

Summary

Writing has always been one of the attendants of civilization. With the help of it we find out about training, education, upbringing in families, communities and first upbringing institutions. In the 4th–2nd centuries BC the first river civilizations by the Tigris and Euphrates, Nile, Indi, Chuanche established the first schools; in their writings they speak about people's upbringing and the first philosophies and teaching how to educate a noble person, are created. Plates made of clay by ancient Shumers reflect humanity, morality and historic insight. In one of them there are father's guidance to his son: "Do not loiter around squares, do not hang around streets. Be modest, meet your teacher with respect. Will you reach your goal by hacking around squares? So gain your knowledge from the past. Attending school will do you good. My dear son, get acquainted with the past and look for experience in it" (Šetkus, Pobedinska, 1998, p. 60–62). Egyptian people wanted to see their children as literate, reputable, rich and aiming for career. In one papyrus it is described how a father teaches his son: "Worry over how to learn writing because then you will be able to avoid any hard work and win your way to important post" (p. 88). Indians' upbringing was closely connected with the belief that a person's belonging to the caste is determined by his/her birth. Every person has to pursue committed responsibilities honestly and after his/her death the soul will get favour. Therefore, religious Buddha teaching, that spread in India 2.5 thousand years ago, presented a purpose of upbringing: to mould a perfect man who had to go along *noble eight-level road*, in order to reach the highest goal. It is interesting to mention that it is assigned not only to children or youngsters but also to adults. Ancient Chinese scripture, called *Šuking*, declared that "people's thoughts have to be focused on education from infancy till old age" (Esmaitis, 1930, p. 7).

In the Middle Ages in Europe the main focus of upbringing was dedicated to nurturance of chivalry, but closely connected with triable upbringing, that is Christian religion. Even during that period upbringing was dedicated to males, because the prupose was to to bring up a noble knight. Only at the end of the newest centuries the first countries appeared which gave equal rights both to men and women. Therefore, only in the 20th century, when we speak about the main accents of upbringing we have in mind most people of the countries where upbringing purposes were dedicated to both males and females.

In the newest centuries in Europe universities finally separate from churches, and accents of religious upbringing become overpowered by building-up united nation in

the 15th–16th centuries, in such countries as England, France, later in the 19th century – in Italy and Germany, in such countries which more and more give a man's power prominence (during the period of Revival), bring to the fore a state's power and point upbringing in political, national and civil direction. In the *Great Didactics (Didactica magna universale omnes omnia Docendi artificium exhibens)* a famous Czech teacher J. A. Komenskis highlight that didactics analyses not only teaching, but also upbringing questions. Besides, he thought that the main people's mission is service to the homeland and mankind. That is why he paid so much attention to upbringing of homeland love. The new ages raised even more new upbringing moments, such as, free man's nature, humanity, public spirit. But they will acquire their place and meaning only in the 20th century.

A lot of various educational trends and movements were established in the 20th century. Education state, system, pedagogic thought and upbringing accents in European countries also depended on political and social situation of that time. Countries both were different and similar to each other. Lithuania was not an exception, which tried to emancipate from Russian and German oppression for 123 years (1795–1918). It helped to orient in national direction. Consequently, national upbringing dominated distinctly and was emphasized in Lithuania during the years of Independence (1918–1940). In 1940–1941; 1945–1990 the Soviet occupation radically changed upbringing conception and separated Lithuania from democratic Western world. Lithuanian people, who stayed to internationalize national upbringing, rebuilt the national state at the first opportunity, but educative accent gradually changed into civil upbringing.

A lot of education scientists study and analyse upbringing and its development, distinguish separate trends and movements. But they write very little, if at all, which educative moments are accented and why, what the reasons are that they start dominating in educational system. The subject of this article is changing basic upbringing and confrontation in the second half of the 20th century.